

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

XV Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів

*ПРИСВЯЧЕНОЇ ЮВІЛЕЙНИМ ДАТАМ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВИДАТНИХ УЧЕНИХ В ГАЛУЗІ АГРАРНИХ НАУК
ВОЛЬФА МОЙСЕЯ МИХАЙЛОВИЧА (1880–1933),
ОСЬМАКА КИРИЛА ІВАНОВИЧА (1890–1960),
АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ ТА НААН
СОЗІНОВА ОЛЕКСІЯ ОЛЕКСІЙОВИЧА (1930–2018)*

м. Київ, 15 травня 2020 р.

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2020

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голова: *Вергунов В.А.*, д-р с.-г. наук, д-р іст. наук, професор, академік НААН;

Секретар: *Анненкова Н.Г.*, канд. іст. наук, доцент

Члени:

Бородай І.С., д-р іст. наук, професор;

Грищенко Т.Р., канд. іст. наук, с.н.с.;

Демуз І.О., д-р іст. наук, доцент

Кланчук С.М., д-р іст. наук, професор;

Коваленко Н.П., д-р іст. наук, с.н.с.;

Коваленко С.Д., канд. іст. наук, с.н.с.;

Кучер В.І., д-р іст. наук, професор;

Підгайна Т.М., канд. іст. наук;

Рогожа М.М., д-р іст. наук, с.н.с.;

Татарчук Л.М., канд. іст. наук;

Уткін О.І., д-р іст. наук, професор;

Шелепов В.В., д-р с.-г. наук, професор,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки;

Щебетюк Н.Б., д-р іст. наук, с.н.с.

*Друкується згідно з рішеннями вченої ради
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН
(протокол № 3 від 28 травня 2020р.)*

I-90 **Історія освіти, науки і техніки в Україні** : матеріали XV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880–1933), Осьмака Кирила Івановича (1890–1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930–2018), Київ, 15 трав. 2020 р. / НААН, ННСГБ; уклад.: Вергунов В. А., Анненкова Н. Г. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. – 440 с.

ISBN 978-966-949-460-3

Збірник укладено за матеріалами доповідей та тез, заявлених на XV Всеукраїнську науково-практичну конференцію молодих учених та спеціалістів, присвячену ювілейним датам від дня видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880–1933), Осьмака Кирила Івановича (1890–1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930–2018)

Книга розрахована на науковців, істориків природознавства, аспірантів, докторантів, викладачів, спеціалістів аграрної науки та всіх, хто цікавиться історією розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

УДК 93/94:37:001:63+62(477)(043)

ISBN 978-966-949-460-3

© ННСГБ НААН, 2020

© ТОВ «ТВОРИ», 2020

поширення в Україні, на 2020 р. занесено 15 сортів квасолі звичайної зернового напрямку використання, з них 14 вітчизняної селекції. Найбільше в українській квасолі зацікавлені Румунія (33 % експорту), ОАЕ (12 %), Туреччина (12 %). Перспективними є ринки Європи: Боснія і Герцеговина, Сербія, Польща, Італія. В 2016 р. розпочалися поставки в Іспанію, Великобританію, Бельгію (6). Наша країна через вигідніше географічне положення може випередити своїх основних конкурентів — Китай, США, Канаду, Аргентину і Бразилію.

Джерела та література

1. Чередниченко Л.І., Литвинюк Г.В. Ботанічна характеристика та біологічні особливості квасолі звичайної. *Сільське господарство та лісівництво*: зб. наук. Пр. Вінниця: ВНАУ, 2017. №5. С. 108–117.
2. Жуковский П.М. Культурные растения и их сородичи. Л.: Колос, 1971. 752 с.
3. Вавилов Н.И. Происхождение и география культурных растений. Л.: Наука, 1987. 440 с.
4. <https://superagronom.com/news/37>.
5. <https://propozitsiya.com/ua/rvasolya-z-gektara>.
6. Петрова О.О. Економічний потенціал виробництва квасолі в Україні. *Агроевіт*, 2019. № 21. С. 74–81.

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИРОДОЗНАВСТВО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ)

Міхно О.П.¹, Матвійчук О.Є.²

¹Педагогічний музей України (Київ)

²Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ)

Кожна людина – частина природи, а отже, повинна прагнути жити в гармонії з нею. Тому посилена увага до суті природи, її явищ є закономірною. Багато століть стосунки людини і природи цікавили філософів, педагогів, а з часом в освіті виокремився навчальний предмет «Природознавство», який включає елементарні відомості про живу й неживу природу, про природні багатства рідного краю і країни, про будову людського тіла і догляд за ним. Виступаючи пропедевтичним курсом щодо навчальних предметів природничого циклу, природознавство готує учнів початкової школи до систематичного вивчення в середній школі основ географії, біології, фізики, хімії тощо [1]. І сьогодні, в умовах розвитку Нової української школи, провідною освітньою галуззю визначають природничу.

Історія української освіти свідчить, що педагогічні цілі предмета «Природознавство», які втілюються в його змісті і викладаються в програмах і підручниках, завжди були предметом досліджень вітчизняних педагогів. Підтвердженням цієї думки є матеріали фонду Педагогічного музею України, створеного в 1901 р. у м. Києві. Музей з самого початку свого існування поповнювався наочними навчальними посібниками, предметами шкільної гігієни, архітектури, фізичного виховання; колекціями настановчих, методичних матеріалів, зокрема картинами з природознавства, історії, підручниками і книгами для класного читання з різних предметів. Сьогодні музей – це

збереження і популяризація надбання педагогічної спадщини. Як і кожний музей, Педагогічний музей України має предмети своєї гордості. Серед експонатів насамперед, пам'ятки XV–XVII ст., зокрема латиномовний «Підручник географії та історії» (1488), «Ілюстрований географічний атлас», в якому зібрано близько 100 карт (1699–1777). Серед відвідувачів музею – студенти та викладачі, вчителі та учні з різних навчальних закладів України, дослідники. Маючи на меті популяризувати свої фонди, науковці музею готують постійні тематичні експозиції та виставки. Розуміючи, що представити всі видання фондів неможливо, співробітники музею готують та оприлюднюють фонди у вигляді каталогів-путівників, бібліографічних покажчиків, тематичних списків літератури, презентацій та публікують у окремих виданнях, збірниках, статтях. У цій публікації ставимо за мету представити частину видань бібліофонду музею з питань природознавства: збірників, книг, підручників, статей різних років, матеріалів музейного сайту.

Одне з найдавніших українських видань зазначеної тематики у фондах музею – книга М. Левина «Хрестоматія по естествоведению» (Одеса, 1915). Цей посібник при проходженні курсу природознавства в середніх навчальних закладах і в міських (вищих початкових) училищах сприяв на початку минулого століття підвищенню інтересу учнів до природознавства, містить художній опис явищ природи.

Книга Е. Шарлемана «Из жизни природы», видана в Києві у 1915 р. Київським орнітологічним товариством ім. К.Ф. Кесслера, у створенні якого автор брав найактивнішу участь ще будучи студентом агрономічного факультету Київського політехнічного інституту. Крім суто наукової роботи, товариство активно займалося охороною природи, допомогою зоопарку; орнітологами було створено «Музей місцевої природи», організовано курси з підготовки керівників екскурсій з дітьми в природу. Книга містить звіт товариства про курси, де йдеться про значення екскурсій у природу та ідею створення екскурсійних курсів, докладно описано процес підготовки керівників екскурсій у природу; фенологічний матеріал, нотатки про періодичні явища в житті природи околиць Києва (з особистих спостережень); ілюстрації.

У каталозі-путівнику «Українська книга 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України», який побачив світ у 2017 р. можна знайти кілька видань з природознавства [4]. Це, зокрема, «Наука природи» Поля Бера, яка містить 183 малюнки. У покажчику до путівника можна дізнатись, що Бер Поль (фр. Paul Bert; 1833–1886) – французький учений і державний діяч, доктор медицини, професор фізіології в Сорбонні, міністр освіти Франції у 1881–1882 рр. Переклад книги українською зробив Т. Губенко. Видання побачило світ у Києві та Відні у видавничому Товаристві «Вернигора» у 1919 р. і складається з таких розділів: «Людина», «Тварини», «Рослини», «Мінерали», «Звичайні явища». Є у фондах музею і видання Джозефа Нокса «Элементарные химические теории и задачи» (Одеса, 1918). Варто відзначити, що автор – британський учений, фахівець у галузі органічної хімії, професор Абердинського університету. Переклад з англійської мови зробив А. Комаровський, додатки уклав професор А. Саханов. Серед розділів посібника: «Метрическая система»,

«Влияние температуры на обмен газов», «Процентный состав», «Законы химического соединения», «Эквиваленты», «Атомная и молекулярная гипотезы», «Методы основанные на определении плотности паров», «Методы определения по точке замерзания и по точке кипения», «Диффузия газов», «Тепловой эффект», «Законы Фарадея» та ін.

Заслугує уваги дослідників і стаття Б. Дорошкевича «Позашкільна сільсько-господарська освіта і місцеві музеї», надрукована у журналі «Вільна українська школа» (видання «Всеукраїнської Учительської Спілки», 1918, №5–6). Борис Дорошкевич (1881–1918) – український педагог, редактор, навчався в Московському кадетському корпусі, закінчив Петровсько-Розумовську сільськогосподарську академію (Москва, 1904). Згодом повернувся в Україну, брав активну участь у різних сферах громадського життя, зокрема в організації агрономічних товариств, укладав підручники (переважно з хімії).

У «Вільній українській школі» за 1919 рік № 1 (серпень) вийшла стаття М. Крупського «Природознавство й математика в школі», а у № 4 (листопад 1919) побачила світ стаття С. Русової і Е. Шарлемана «Охороняйте рідну природу».

Цікавою для дослідників може бути публікація «Агрономический поезд, как средство внешкольного образования» Д. Левашева, надрукована у журналі «Мир труда» (1918, № 3).

Є у фондах музею і публікації українського педагога, організатора освіти, історика педагогіки, методиста Михайла Демкова (1859–1939). Він працював учителем фізики, географії та природознавства в Чернігівській жіночій гімназії, був дійсним членом Товариства дослідників природи, чому сприяла його перекладацька робота та статті з природознавства: «Об элементарном преподавании естествоведения», «Значение естествознания и научное его преподавания», «Питание и дыхание растений» (1886), «Способы расселения растений» (1889), «К вопросу о методике естествоведения». Проблемі створення навчального кабінету з природознавства, його оформленню й використанню в практичній діяльності М. Демков присвятив статтю «Училищный кабинет» (1888). Беручись за розв'язання конкретних завдань методичного характеру, Михайло Іванович водночас наголошував на необхідності створення цілісної методики викладання природознавства, в якій педагоги відчували нагальну потребу [2].

Багаті фонди Педагогічного музею України й оригінальними творами українського педагога Василя Сухомлинського (1918–1970), який у системі початкового навчання помітне місце відводив спілкуванню дітей із природою. У наявних у музеї працях («Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра», «Павлівська середня школа» та ін.) В. Сухомлинський розкриває значення спілкування дітей з природою у формуванні гармонійно розвиненої особистості: «Я прагнув, щоб в усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та уявленнями» [3]. Кожного тижня кілька уроків В. Сухомлинський присвячував подорожам на лоно природи «до витоків думки і рідного слова». Так склались 300 сторінок «Книги природи». Ось їхні назви: «Живе і неживе», «Неживе

пов'язане з живим», «Усе в природі змінюється», «Рослинний і тваринний світ», «Пробудження природи весною».

У фондах музею є підручники педагога-дослідника Василя Онищука (1919–1989) «Уроки природознавства в 2 і 3 класах трирічної початкової школи» (1986), підручник «Природоведение. 3 кл.», написаний у співавторстві з Л. Нарочною, який витримав 15 видань (1968–1987) і у 1985 р. відзначений Державною премією УРСР в галузі науки і техніки.

Педагогічний музей України на своєму сайті (<http://pmu.in.ua/>) та у соціальних мережах (<https://www.facebook.com/pedmuzua/>) поширює і кращий досвід колег-музейників з природознавства. Зокрема, надзвичайно цікавими є музейні уроки у Державному природознавчому музеї (<http://www.snmh.org/ua/podiji/lessons.html>), які захоплюють учнів природознавством, надихають їх на цікаві відкриття. У цьому музеї реалізуються цікаві проекти з природознавства: «Sound becomes Life» – спільний проект музею та культурної організації DSI Swinging Europe (Данія), який поєднує природу і музику. Ці дві сфери мають більше спільного, ніж може видатися на перший погляд – як Життя, так і Музика мають свої власні звуки, гармонії та унікальні ритми. В точці перетину цих двох сфер людина, що є частиною природи і в той же час творцем музики, отримує можливість ще краще зрозуміти гармонію у Всесвіті. Проект «Природа на дотик» – це освітня програма для людей з порушеннями зору, розроблена фахівцями Державного природничого музею разом із вчителями Львівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №100. На заняттях у музеї діти та дорослі з вадами зору можуть ознайомитися з будовою рослин і тварин, цікавими біологічними фактами, корисно та весело провести час. Виконуючи спеціальні творчі завдання програми, торкаючись до об'єктів живої і неживої природи, макетів та реплік регіональної флори і фауни, відвідувачі зможуть краще зрозуміти біологічні явища, процеси, дізнатися багато цікавого про природу.

Отже, зважаючи на своє понад 100-річне існування, Педагогічний музей України, володіючи колекціями підручників, документів, фотографій, періодичних педагогічних видань, педагогічних посібників XIX–XX століть, матеріалами про репресованих вчителів, комплектами матеріалів вчителів і вчених-педагогів України, методичних посібників та технічних засобів навчання різних епох, продовжує популяризацію еволюції наукової думки, постійно відкриває нові сторінки історії освіти, науки і техніки в Україні. Використання матеріалів з фондів музею допомагатиме дослідникам формувати уявлення і про розвиток природознавства в історії української освіти.

Джерела та література

1. Гончаренко С. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 1997
2. Самоплавська Т.О. Демков Михайло Іванович. *Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / за ред О.В. Сухомлинської*. Київ: Либідь, 2005. С. 129–134.
3. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям. Вибр. тв.: у 5 т. Т. 3*. С. 128
4. *Українська книга 1917–1921 рр. у фондах Педагогічного музею України: Каталог-путівник / Педагогічний музей України; [укладачі: В.О. Гайдей, О.П. Міхно; наук. консультант О.В. Сухомлинська]*. Київ: ПМУ, 2017. 172 с.; іл. (Сер. «Бібліофонд Педагогічного Музею»; вип. 3).